

Cum poți fi un autor român

– Istoria unei ediții la 1870 –

— LIVIU BORDAȘ —

Străzi și statui

Unul dintre biografii interbelici ai Dorei d'Istria (Elena Ghica, București, 22 ianuarie 1828 – Florența, 17 noiembrie 1888) observa că, deși aceasta și-a lăsat întreaga avere din țară primăriei Bucureștilor, nici una din străzile capitalei – purtătoare de nume atât de fantastice – nu a fost găsită vrednică de a-l purta pe cel al nobilei scriitoare. De fapt, primăria a fost doar executorul testamentar. Avera fusese lăsată, în cea mai mare parte, *Eforiei Spitalelor Civile*, ale cărei temelii le așezaseră strămoșii săi Ghiculești.

Altfel se întâmplase la Florența, unde legase ca moștenitor tot primăria, dar numai pentru a-i transfera bunurile în patrimoniul școlii de surdo-muți (*Società di educazione e patronato pei sordo-muti*), condusă timp de decenii de prof. Francesco Mangioni. Deși târziu și doar pentru câțiva ani (6 iunie 1908 – 24 septembrie 1912), unei piațete din apropierea Villei d'Istria i-a fost atribuit pseudonimul scriitoarei. Motivele: dragostea pe care a purtat-o Italiei și operele sale caritabile. La rândul ei, școala se angajase să păstreze cu pioșenie arhiva manuscrisă a donatoarei și chiar să o expună, alături de cărți, portrete, suvenire, într-o sală specială sub ciudatul nume – ce anunța deja începutul uitării – *Museo d'Istria*. Arhiva a fost atât de bine custodită încât foarte curând nu s-a mai auzit nimic despre ea.

Nici *Eforia Spitalelor Civile* din București nu s-a gândit să facă mai mult pentru memoria Elenei Ghica, în ciuda faptului că – așa cum vom vedea – contractase vechi obligații.

În schimb, înaintea împlinirii unui deceniu de posteritate, un *Cerc de studii orientale*, despre care nu știm deocamdată mare lucru, ia inițiativa ridicării unui monument în amintirea orientaliste dispărute. În vederea colectării fondurilor necesare, acesta publică un elegant pliant, devenit astăzi un document rar. Grație generozității doamnei Georgeta Penelea-Filitti, am putut consulta exemplarul păstrat în arhiva personală I.C. Filitti.

Pliantul poartă pe prima pagină titlul *Apel*, încadrat de un motiv floral. Pe cea de-a doua e imprimat un meda-

lion cu binecunoscutul portret realizat de pictorul venețian Felice Schiavoni și inscripția: „Dora d'Istria/ Principesa Elena Ghica“. Textul apelului este tipărit pe următoarea pagină: „Între figurile mărețe ale trecutului nostru strălucește și figura majestuosă a/ Dorei d'Istria,/ sub al căreia poetic nume se ascunde cunoscuta încântătoare/ Prințesă Elena Ghica./ Fără a mai enumera meritele acestei prodigioase femei, ne adresăm sentimentelor D-Vostre generose și patriotice rugându-Vă să binevoiți a veni în ajutorul/ monumentului Dorei d'Istria/ ce se va erigia în grădina Episcopiei./ Va fi cel atât monument în Țera noastră, înălțat în onoarea unei

scriitoare, demnă de amintire./ Comitetul Cercului studiilor orientale/ V. Sabin“. Ultima pagină cuprinde datele editoriale: „468. – Tipografia *Bukarester Tagblatt*, Strada Șelari 7“. Ziarul în a cărui tipografie a fost imprimat apelul a apărut între anii 1880–1918; ortografia lui este însă cea folosită până la 1898. Despre persoana care îl semna vom putea spune mai multe după finalizarea cercetărilor asupra acestei prime și necunoscute asociații orientaliste românești, care, iată, o alege ca figură tutelară pe Dora d'Istria.

Grădina Episcopiei este numele parcului unde fusese construit nu de mult Ateneul Român. Alegerea locu-

lui e încărcată de semnificații. Dar sentimentele contemporanilor au fost ori insuficient de generoase, ori prea puțin patriotice pentru prima statuie a unei scriitoare române. Lui Eminescu – mort la șapte luni după Dora d'Istria – îi vor trebui peste 70 de ani ca să ocupe locul vacant din fața Panteonului național.

Astăzi, numele Dorei d'Istria este purtat în România nu de străzi, școli și edituri, cum se întâmplă în Albania, ci de un club turistic. Situație jenantă, în fața căreia nu poți să nu accepți că uitarea e preferabilă proastei amintiri.

Românește

Indiferența societății românești față de Elena Ghica, prelungită după moartea ei, a făcut deja să curgă suficientă cerneală din penița celor puțini care o prețuiau. Chiar și acea parte a publicisticii autohtone care-i urmărea cu interes opera s-a mulțumit cu aplauze și cu elogii de import. Istoria literară a fost ingrată cu ea în comparație cu scriitoarele care, pe urmele ei, au preferat limba franceză (Anna de Noailles, Elena Văcărescu, Marta Bibescu). Dacă în istoria literaturii române a lui Iorga e amintită în câteva rânduri, în cea a lui Călinescu i se poate admira doar portretul.

O mare parte a articolelor care i-au fost dedicate în presa din Principate sau Transilvania exprimau regretul că celebra scriitoare europeană nu-și ilustrează talentul și în propria-i limbă. Altele preferau să exprime o speranță. O găsim formulată deja la șase ani după debutul ei, de către Radu Ionescu, considerat a fi primul nostru critic literar: „Nu facem nici o imputare autorului că n-a scris în limba sa natală; a avut fericită inspirațiune de a începe să scrie într-o limbă universală care este pretutindeni înțeleasă. [...] Cu chipul acesta D-na Dora d'Istria s-a făcut cunoscută, a fost mândră a se numi română, a vorbit adesea de patria sa, și sperăm că după ce a dobândit celebritatea dorită și meritată, va începe a scrie în limba română, înavușind și literatura noastră națională cu scrieri însemnate, despre care putem fi mândri înaintea străinilor“ (*Revista română*, București,

august 1861). Peste câțiva ani, Iosif Vulcan anunța că speranța e pe cale de a se realiza: „Ea a scris în limbele culte ca să-și împlinească marea sa chemare mai cu succes, acum însă la dorința generală și-a dat promisiunea că va scrie și în dulcea limbă maternă“ (*Familia*, Pesta, 25 noiembrie 1865). Zvonul căruia îi dădea crezare cărturarul transilvan era probabil o reacție la atitudinea oamenilor publici „patrioți“, în opinia cărora Dora d'Istria, scriind în franceză, nu aparținea culturii române. Elena era conștientă de acest lucru, așa cum se poate vedea dintr-o amară reflecție asupra soartei lui He-liade Rădulescu în exil, într-o scrisoare inedită către Angelo de Gubernatis: „Il a dû publier en français une partie de ses ouvrages, «manquant évidemment de patriotisme» en se servant d'une langue étrangère. Il aurait sans doute mieux valu que, comme les pédants qui le critiquaient, il n'écrit dans aucune langue!“ (11 august 1874, BNC, Florența, Carte De Gubernatis 63.62, nr. 92).

George Barițiu îi va lua apărarea împotriva celor care îi imputau că nu scrie în românește. Argumentului că, publicând într-o limbă de largă circulație, și-a făcut națiunea cunoscută întregii lumi, el îi adaugă un altul la fel de important: scriind în franceză despre subiecte de interes universal, Dora d'Istria a propagat imaginea savantului român, cvasi-absent în acea vreme de pe scena internațională (*Transilvania*, Brașov, 1 martie 1878).

Opere

Același Radu Ionescu observa că motivul pentru care scrierile Dorei d'Istria sunt puțin cunoscute la noi este lipsa traducerilor în limba română (*Revista română*, aprilie 1862). În Rusia, pe care nu a iubit-o, cărțile ei au fost traduse încă din 1865–1866. Cesar Bolliac – vechi și apropiat colaborator al banului Mihailache Ghica – își va asuma misiunea de a realiza ediția românească integrală a operelor ei. În acest scop, va cere în mod repetat Ministerului Instrucțiunii Publice, timp de mai mulți ani, să sprijine tipărirea celei pe care o considera a fi cel mai mare scriitor român: „singurul autor român care a putut să-și facă un nume european, ale cărui scrise să ocupe loc honorific în toate bibliotecile Europei, publice sau particulare“ (*Trompette Carpaților*, București, 22 iulie 1873). Dintr-un motiv sau altul, miniștrii – atât conservatori cât și liberali – nu s-au arătat interesați de acest proiect, iar librării autohtone nu se încumetau să-și asume o întreprindere ce se putea dovedi riscantă politic: „Noi, neavând librari cari să se însărcineze cu așa trebe, mai cu seamă că nu pot fi siguri de nepriгонire, căci precum se știe, la noi nu se poate nimic în care să nu intre politica, și cu care să nu se facă politică, și prin urmare, poate guvernul tot auzind vorbindu-se Dora d'Istria și iarăși Dora d'Istria, să-și facă nălcuciri că poate Dora d'Istria să vrea să se facă Domn în Țara Românească, și atunci iată bietul librar cu cărțile nevândute, ba poate și chiar arse“ (*Trompette Carpaților*, 26 august 1873).

Prin urmare, în 1873 se adresează lui Dimitrie Gr. Ghica, văr al scriitoarei și

administrator al *Eforiei Spitalelor Civile*. De această dată demersul s-a dovedit mai norocos, iar traducerea a fost comisionată imediat. La sfârșitul anului, Bolliac anunță intenția de a tipări în coloanele ziarului său pasaje din diferite scrieri la a căror tălmăcire lucra „de câțiva timp“ Grigore Peretz, fratele său vitreg (*Trompette Carpaților*, 2 decembrie 1873). Astfel, publicarea Dorei d'Istria în limba română va deveni o afacere de familie, la care va fi asociat și Ștefan S. Sihleanu, nepot al celor doi.

Totuși tipărirea *Operelor* va începe abia în 1876, fiind probabil stimulată și de vizita autoarei la București cu un an înainte. Tot atunci, la recomandarea ministrului cultelor și instrucțiunii publice, principele Carol i-a conferit medalia Benemerenti de aur (clasa I) pentru „distinsele sale merite literare“ (*Monitorul oficial*, 4/16 mai 1876). Din păcate, datorită dificultăților financiare provocate de război, ediția se va opri după primele trei volume: *Operile Domnei Dora d'Istria*, traducțiune de Gregorie G. Peretz, imprimate cu spesele Eforiei Spitalelor, Typographia Curții (Lucrătorii Asociați), București, 1876–1877. Primul dintre ele indică pe pagina de titlu: *Naționalitatea română; Eroii României; Literatura română; Naționalitatea helenică* – articole sau cicluri de articole din periodice italiene, belgiene, franceze și elvețiene –, dar cuprinde și alte trei articole (*Propaganda austro-română în Principatele dunărene sau despre rolul trădării în istoria popoarelor latine; României și Papalitatea; Roma*). Ultima copertă avertiza: „Subt presă: *Femeile în Oriente*/ 2 vol.“ Cel de-al doilea volum, apărut în același an, indică pe prima pagină: *Femeile în Oriente. Peninsula orientală*. Exemplarul de la Biblioteca Academiei Române cuprinde însă, sub aceleași coperti, și pe cel de-al treilea volum, al cărui cuprins – *Femeile în Oriente. Rusia; Femeile în Occident* – nu apare însă pe pagina de titlu. Totuși, mai multe surse din epocă, având ca origine pe autoarea însăși, se referă la el ca fiind publicat separat. Foarte probabil, din motive de economie, volumul al treilea al ediției a fost tipărit, în ultimul moment, în continuarea celui anterior. Faptul că pe coperta volumului II apare anul 1877 (spre deosebire de pagina de titlu, care arată 1876) și că paginile cuprinsului sunt tipărite separat cu numerotare romană susțin acest lucru.

Pe ultima copertă a acestuia se anunța: „Sub presă: pentru a apare curând/ *Elveția germană*/ 4 volume/ *Femeile de o femeie*/ 2 volume/ *Monastirile în Oriente*/ 1 volum/ ----/ În preparațiune: *Escursiuni în Rumelia și în Morea*/ 2 volume“. Peste un an, Grigore H. Grandea, bun prieten al lui Bolliac, publică în ziarul său *Resboiul* o altă listă: „*Femeile de o femeie* – 2 vol./ *Elveția Germană* – 4 vol./ *Viața monastică în Biserica Orientală* – 1 vol./ *Eleonora de Haltingen, Ghislina și altele* – 2 vol./ *Escursiuni în Rumelia și Morea* – 2 vol.“ (preluată și în *Observatorul din Sibiu*, 23 august 1878). În această din urmă distribuție, ediția ar fi numărat paisprezece volume. Dar referirile la ea provenind din cercul autoarei menționează doar „aproape zece“ (*Dizionario biografico degli scrittori contemporanei*, Florența, 1879). Ea nu era integrală, așa cum dorise Bolliac, dat fiind că includea numai o parte a textelor răspândite în periodice. Chiar și

dintre cărțile apărute până atunci, una a fost ignorată: *Gli Albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika* (Florența, 1873), căci familia – care nu s-a considerat niciodată albaneză – o repudiase.

La acea dată însă sponsorul ediției se găsea deja în dificultăți financiare. Dintr-un alt ziar bucureștean aflăm că, exceptând ultima carte – la care Peretz lucrase timp de doi ani –, toate traducerile fuseseră predate *Eforiei* (*Pressa*, 11–12 decembrie 1878). Criza financiară, atestată de corespondența autoarei cu De Gubernatis, este confirmată și de Grandea, de la care aflăm că traducerea ultimului volum fusese încheiată, dar *Eforia* „sub motiv de alte cheltuieli ecstraordinare, n-a primit încă manuscriptul, care se află tot în mâinile traducătorului“.

În mod nesperat, manuscrisul a fost descoperit, după 125 de ani, de dna Georgeta Penelea-Filitti. Ediția îngrijită de dânsa e așteptată să apară cât mai curând. Acest ultim tom al *Operelor* – incomplete – vine ca o revanșă față de indiferența *Eforiei Spitalelor Civile* pentru manuscrisele celorlalte volume, înghițite poate pentru totdeauna de sertarele sale.

Publicare

Din păcate, nici cele două tomuri tipărite nu au avut circulația care le era merită. Ele au devenit, chiar de la început, rarități bibliofile, astfel încât se poate spune că au fost tipărite, dar nu și publicate. La 21 noiembrie 1877, dată la care nu numai că ieșiseră de sub tipar, ci ajunseseră deja la Florența, Gheorghe Sion îi scria lui Barițiu: „Tipărirea nu se știe când se va face“. Apariția celui de-al doilea volum nu era cunoscută la București nici în 1882, când revista *La Roumanie illustrée* (24 octombrie) pleda pentru reluarea ediției. Peste alți câțiva ani, G.I. Ionescu-Gion știa doar ceea ce putuse citi în *Dizionario biografico* al lui Angelo de Gubernatis: „Se zice întradevăr că există dintr-această edițiune cele trei volume semnalate, dar nici bibliotecile publice nu le posed, nici în comerț nu au fost date“ (*Revista nouă*, București, 15 mai 1889). Tot în categoria ignorării ediției poate fi clasată și afirmația hipertrofiată a lui C.I. Mitileneu, că ar fi apărut cinci volume iar editarea lor continuă (*La Romania*, Roma, 1 septembrie 1884).

În fine, pentru a pune cap, nu se cunoaște vreo recenzie a lor în periodicele românești.

Nici în secolul următor ediția nu a fost mai bine cunoscută. Mulți dintre cei care s-au interesat de Dora d'Istria nu știau nimic despre ea sau, în cel mai bun caz, cunoșteau doar existența primului volum. Fapt care aproape a pecetluit ignorarea autoarei de către istoria literaturii române. Această stare de lucruri era vizibilă și din Ungaria vecină, unde profesorul Miklós Putnok, de la gimnaziul de stat din Budapesta, scria cu tristețe: „În literatura română însă numai atâta stă însemnat despre ea, că e româncă“ (*Fővárosi lapok*, Budapesta, 2 decembrie 1886).

În perioada interbelică, Nicolae Iorga a pledat în mod repetat ca românii să nu uite acest frumos *nom de guerre* în literatură, fără însă a relua inițiativa editorială a lui Bolliac. La împlinirea a 50 de ani de la moartea scriitoarei – când unele dintre scrierile ei erau interzise în Germania nazistă –, etnograful Gheorghe Pavelescu cerea Editurii Fundațiilor Regale să-i publice măcar operele referitoare la români (*Tribuna*, Cluj, 18 noiembrie 1938). Dar

nici apelul său nu a străbătut zidul, deja consolidat, al indiferenței. Nici una din cărțile Elenei Ghica nu a mai fost tradusă sau măcar reeditată în România. Acest lucru a avut consecințe fatale asupra celor scrise despre ea de atunci încolo. Într-adevăr, cea mai mare parte a textelor care i-au fost dedicate face nu dovada amintirii, ci a uitării operei sale.

Cine poartă responsabilitatea? Un răspuns tranșant nu ar fi ușor de dat și, probabil, nici de digerat. O meditație asupra acestui oftat al bătrânului Bolliac ar putea însă măsura distanța care ne desparte sau ne apropie de 1873: „Dora d'Istria, fie în operele sale istorice, fie în operele sale literare, poetice, economice, politice, filosofice, n-a uitat în nici unele patria ei. Românii însă n-au știut nimic despre dânsa, n-au știut nimic despre acest geniu tutelar, care-i protege pre acolo pre unde nu sunt ei. A cui e vina? A tutor literaților români și mai cu seamă a miniștrilor de Instrucțiune Publică“.

New Delhi,
17 octombrie 2008